

La protecció del patrimonial industrial en àrees de transformació urbana: una revisió a partir del projecte 22@Barcelona*

Daniel Paül i Agustí
Èlia Casals Alsina

Universitat de Lleida. Departament de Geografia i Sociologia
daniel.paul@udl.cat
elia.casals@udl.cat



Rebut: juliol de 2022
Acceptat: gener de 2023
Publicat: març de 2023

Resum

La noció de què es considera patrimoni no és estàtica. Un exemple el trobem en la protecció dels elements industrials, que han passat de ser vistos com a obsolets a ser objecte de processos de patrimonialització. El present article analitza l'evolució de la protecció que s'ha donat a elements industrials localitzats a la zona de transformació urbana del Poblenou de Barcelona (22@BCN) des de la seva aprovació l'any 2000 fins a la modificació del planejament del 2022. El fet que aquesta antiga zona industrial hagi experimentat un procés de transformació de més de dues dècades permet resseguir els canvis experimentats i plantejar-nos fins a quin punt la classificació legal ha contribuït a la protecció efectiva del patrimoni industrial. Els resultats assenyalen una clara evolució de la protecció, així com el rol de la reivindicació per part de la societat civil com a motor dels canvis, però també s'alerta que la simple protecció administrativa no en garanteix la conservació.

Paraules clau: patrimoni industrial; catalogació/protecció patrimonial; desenvolupament local; projecte urbà 22@; Barcelona

* Aquest article s'inscriu dins del projecte de l'Agència Espanyola de Investigació PID2021-123063NB-I00. També ha estat possible gràcies al Departament de Recerca i Universitats de la Generalitat de Catalunya (2021 SGR 01369) i a un ajut del programa Santander Predoc.

Resumen. *La protección del patrimonial industrial en áreas de transformación urbana: una revisión a partir del proyecto 22@Barcelona*

La noción de lo que se considera como patrimonio no es estática. Un ejemplo lo encontramos en la protección de los elementos industriales, que han pasado de ser vistos como obsoletos a ser objeto de procesos de patrimonialización. El presente artículo analiza la evolución de la protección que se ha dado a elementos industriales localizados en la zona de transformación urbana de Poblenou de Barcelona (22@BCN) desde su aprobación en el año 2000 hasta la modificación del planeamiento del 2022. El hecho de que esta antigua zona industrial haya experimentado un proceso de transformación de más de dos décadas permite seguir los cambios experimentados y plantearnos hasta qué punto la clasificación legal ha contribuido a la protección efectiva del patrimonio industrial. Los resultados señalan una clara evolución de la protección, así como el rol de las reivindicaciones por parte de la sociedad civil como motor de los cambios, pero también se alerta de que la simple protección administrativa no garantiza la conservación.

Palabras clave: patrimonio industrial; catalogación/protección patrimonial; desarrollo local; proyecto urbano 22@; Barcelona

Résumé. *La protection du patrimoine industriel dans les zones de transformation urbaine : un bilan basé sur le projet 22@Barcelona*

La notion de ce qui peut être considéré comme patrimoine n'est pas statique. Prenons par exemple la protection des éléments industriels, qui alors qu'ils étaient considérés comme obsolètes font maintenant l'objet de processus de patrimonialisation. Cet article analyse l'évolution de la protection qui a été accordée aux éléments industriels situés dans la zone de transformation urbaine du Poblenou à Barcelone (22@BCN) depuis son adoption en 2000 jusqu'à la modification de la planification de 2022. Le fait que cette ancienne zone industrielle ait subi un processus de transformation de plus de deux décennies nous permet de retracer les changements vécus et de considérer en quelle mesure le classement juridique peut contribuer à la protection efficace du patrimoine industriel. Les résultats indiquent une claire évolution de la protection, ainsi que de l'importance des revendications de la société civile en tant que moteur de changement, mais mettent également en garde contre le fait que la simple protection administrative ne garantit pas la conservation des bâtiments.

Mots-clés : patrimoine industriel ; catalogue/protection patrimoniale ; développement local ; projet urbain 22@ ; Barcelone

Abstract. *The protection of industrial heritage in areas of urban transformation: a review based on the 22@Barcelona project*

The notion of heritage is not static. An example of this is industrial heritage, which has evolved from being viewed as obsolete, to being the subject of heritage processes. This article analyses the evolution of the protection of industrial elements in the urban transformation area of Poblenou, Barcelona (22@BCN), from its approval in 2000 to the changes made in 2022. The fact that this former industrial area has undergone a transformation process over more than two decades means we can trace the changes and consider the extent to which the official classification has contributed to the effective protection of industrial heritage. The results suggest clear progress in terms of protection, as well as the role of civil society and its demands as drivers of change, while also drawing attention to the fact that mere administrative protection does not guarantee the conservation of heritage.

Keywords: industrial heritage; heritage cataloguing/protection; local development; 22@ urban project; Barcelona

Sumari

1. Introducció	4. El 22@ i l'evolució del patrimoni industrial a Barcelona
2. Marc teòric: evolució recent del patrimoni industrial	5. Discussió
3. Marc analític: la transformació del Poblenou, el barri industrial de Barcelona	6. Conclusions
	Referències bibliogràfiques

1. Introducció

A partir del final de la dècada dels setanta, i especialment durant els anys vuitanta, les societats occidentals s'enfronten a una crisi que derivarà en canvis en el teixit productiu (augmentarà el pes dels serveis en detriment de la indústria) i social (amb conseqüències en l'àmbit associatiu). A banda d'això, un bon nombre d'espais industrials queden sense els seus usos tradicionals. Aquest fet implicarà un procés d'adaptació física: els elements industrials seran enderrocats, fragmentats o adoptaran nous usos (habitatges de tipus *loft*, noves empreses de serveis o equipaments). Aquests canvis generaran un efecte acumulatiu sobre el paisatge urbà (Dot i Pallarès-Barberà, 2015), i tot plegat conduirà, en alguns casos, a la pèrdua de la memòria industrial i la descontextualització del patrimoni (Rosselló, 2018). Més enllà de les conseqüències físiques, però, també es valorarà el potencial dels antics elements industrials per crear entorns urbans de qualitat, que diferenciïn àrees i que actuïn com a element de millora de la qualitat de vida i del posicionament de la ciutat (Landry, 2020).

Aquesta tendència ha fet que progressivament el patrimoni hagi esdevingut important en diversos camps pels motius següents (Pratt, 2010): (1) atractiu turístic i generador d'ingressos per a la ciutat a partir de certs grups d'alt poder adquisitiu; (2) suport a les polítiques de màrqueting urbà i de competència entre ciutats i regions, que han de permetre, precisament, recuperar els llocs de treball perduts en la desindustrialització; (3) inclusió social, millora de les tensions socials i increment de l'autoestima de la població, i (4) focus en les indústries culturals i creatives. Una aproximació que alguns autors han criticat per (1) estar poc centrada en les cultures locals i més en agendes econòmiques externes, (2) tenir repercussions mediambientals, (3) estar centrada en la qualitat de vida d'uns quants i (4) apostar pel consum insostenible i la necessitat d'una reinversió econòmica constant (Vivant, 2013).

Aquestes contradiccions deriven, en bona mesura, de la situació de canvi. Un bon nombre d'edificacions quedaran sense un ús clar, i caldrà esperar uns anys fins que aquestes construccions passin a tenir un valor patrimonial que les individualitzi per les seves característiques pròpies i pel que representen, més que no pas per la seva funcionalitat actual. Ara bé, aquest pas de la pèrdua d'ús a la conservació patrimonial pot ser llarg en el temps, fet que suposa un risc de desaparició.

El present article analitza el pas d'una visió generalitzada de les antigues construccions industrials com a elements sense valor a la seva progressiva

valorització i protecció legal. Per fer-ho, ens basem en l'estudi de l'àrea del Poblenou de Barcelona, que compta amb una llarga tradició industrial i que constitueix un cas paradigmàtic dins aquest procés de transformació i adaptació de l'espai a nous usos. La importància de les transformacions produïdes en aquest espai i també les diverses reivindicacions que han generat han fet que alguns autors considerin el Poblenou com un dels llocs clau per entendre la conservació del patrimoni industrial de Barcelona (Checa-Artasu, 2007). Són diversos els articles que han analitzat aquest procés i que han destacat les aportacions des del punt de vista de la destrucció del patrimoni industrial (Checa-Artasu, 2007; Tatjer, 2008; Dot i Pallarès-Barberà, 2015) o de la seva salvació *in extremis* (Checa-Artasu i Güell, 2000; Marrero-Guillamón, 2008).

Ara bé, són més escasses les aportacions que analitzen el que sí que s'ha salvat (si exceptuem treballs centrats en un únic edifici, especialment els dedicats a Can Ricart) i gràcies a quin procés s'ha aconseguit. No obstant, aquesta anàlisi resulta crucial per validar la hipòtesi de partida del present treball: que la protecció patrimonial contribueix decisivament a la preservació futura dels elements protegits.

L'objectiu final d'aquesta recerca és contribuir a entendre millor com les societats contemporànies poden encabir d'una manera eficaç i significativa per al seu entorn el patrimoni industrial obsolet. Per bé que múltiples agents locals aliens a l'administració (veïns, acadèmics, artistes...) han resultat clau en aquest procés, aquest article se centrarà en les conseqüències que ha tingut el canvi de visió patrimonial en l'administració local, i no tant en les causes que han conduït a aquest canvi de visió, aspecte ja abordat en altres treballs (Acebal, 2010; Marrero-Guillamón, 2008; Marrero-Guillamón et al., 2007).

2. Marc teòric: evolució recent del patrimoni industrial

En termes generals, s'admet que el patrimoni industrial va començar a considerar-se com un element que calia protegir als anys cinquanta a la Gran Bretanya. A partir dels anys setanta, la protecció d'aquestes construccions esdevé habitual en altres països, com França (Gasnier, 2019). No obstant, autors com Dot i Pallarès-Barberà (2015) apunten a una diferenciació entre la idea de patrimoni (*patrimoine*) francesa i herència (*heritage*) anglesa. La francesa es referiria a una dimensió econòmica dominant com un bé transmès de generació en generació. L'anglesa es basaria en el valor arqueològic, històric i identitari.

A partir dels anys noranta, el patrimoni industrial esdevé un element clau de les polítiques de desenvolupament urbà i econòmic de les ciutats europees. En el cas espanyol, això serà especialment visible a partir dels anys 2000 (Dot i Pallarès-Barberà, 2015). Paral·lelament, el patrimoni industrial deixa de ser un objecte d'estudi només de matèries com la història de l'arquitectura, l'arqueologia, la història econòmica o l'etnografia, per incloure altres camps més amplis com l'urbanisme, la geografia o el màrqueting (Capel, 1996). El patrimoni industrial es comença a valoritzar no només pel seu valor històric,

sinó que camps com el turisme també exploten el seu potencial (Richards, 2001). No obstant, els principals canvis vindran pels seus possibles nous usos, sovint relacionats amb processos de reestructuració i globalització econòmica. Els increments de preus del parc immobiliari van portar certs sectors a veure els antics espais industrials com a àrees amb un potencial important, fins al punt de ser ocupats per artistes (Paül, 2014) o transformats en allotjaments (Zukin, 1989). El sector públic va convertir algun d'aquests antics elements industrials en equipaments com ara museus, biblioteques, arxius, seus universitàries o parcs d'activitats.

Progressivament, aquests usos puntuals van donar pas a l'interès dels inversors en el patrimoni industrial: «Els inversors amb mentalitat artística havien après que els esdeveniments culturals augmenten l'atractiu de la inversió immobiliària» (Kunzmann, 2017: 2). Així, el patrimoni industrial va entrar en una tendència on el debat se centrava en la creativitat, el màrqueting o els preus, i mantenia poca relació amb els elements patrimonials (Paül, 2009).

Ara bé, aquests grans projectes urbans s'han convertit en el principal instrument d'intervenció de la ciutat neoliberal i, com tota dinàmica neoliberal, generen polaritzacions i exclusions que han derivat en «fortes tensions que reflecteixen les diferents visions dels agents sobre l'àrea sobre la qual s'intervé i en definitiva sobre el model de ciutat» (Bellet, 2017: 1249). Aquest procés va comportar que en diverses ciutats —i Barcelona n'és un bon exemple— apareguessin nous moviments socials (Tilly i Wood, 2010) que apostaven per uns altres usos del patrimoni industrial. Aquests moviments tenien un component territorial important, ja que eren espais molt concrets els que servien per aglutinar les diverses reivindicacions (Nogué, 2015). L'acció d'aquests grups va permetre que algunes de les actuacions previstes en detriment del patrimoni industrial no es duguessin a terme, fet que va evitar la desaparició d'alguns conjunts. Els discursos dels promotors van aparentar adaptar-se a les reivindicacions veïnals, però sovint això no es va plasmar als projectes finals (Castañer Vivas et al., 2022).

La visió fonamentalment economicista amb què s'ha tendit a abordar la protecció patrimonial en les darreres dècades ha generat algunes reaccions. La crítica principal ha estat considerar que el patrimoni tendia a veure's com un element puntual i inamovible, amb dificultats per incloure la coexistència o la diversitat d'usos (Cantillon et al., 2021). Per contrarestar aquesta visió, diversos autors proposen la concepció del patrimoni com un procés allunyat de la visió associada al poder (polític, econòmic o social) on lloc i comunitat no sempre coincideixen (Smith, 2006; Massey, 2009; Harvey, 2014). Es tractaria, per tant, de buscar un vincle entre societat i patrimoni pel qual seria necessària una visió que permetés entendre les transformacions urbanes també des dels marges: lloc perifèrics on grups no predominants han interactuat (Pastor Pérez i Díaz-Andreu, 2021; Cento Bull et al., 2021). Aquesta visió hauria de tenir present que a les ciutats conviuen destrucció i renovació en ritmes que van del curt al llarg termini, que tot sovint eviten que els habitants estableixin vincles emocionals amb aquests espais (Capel, 2003).

Recentment, s'ha parlat de ciutat profunda (*deep city*) per enllaçar aquestes visions tradicionals i reivindicar el patrimoni com un aspecte vinculat al caràcter, l'entorn, els valors, els canvis o la política de gestió (Fouseki et al., 2020). Es critica que la conservació del patrimoni s'hagi centrat fonamentalment a prevenir o mitigar els impactes del desenvolupament urbà en el patrimoni i que els esforços de conservació urbana s'associïn a la regeneració —és a dir, que s'enfoquin a resoldre els problemes urbans i a millorar i enfortir el creixement econòmic—, una visió que, a més, tendeix a centrar-se en el construït i obvia altres formes de patrimoni, tangible i intangible (Reeve i Shipley, 2014). Les tesis sobre la ciutat profunda aposten per reflexionar sobre la continuïtat històrica i els valors socials i culturals que entren en joc per configurar noves estratègies de preservació. La voluntat és mostrar la necessitat d'anar més enllà de criteris estètics i posar en relleu una visió més a llarg termini dels canvis experimentats per la ciutat.

Aquestes darreres aportacions van un pas més enllà dels debats entorn de la «conservació experimental», la «conservació exploratòria», la «contrapreservació» o la «postpreservació» (DeSilvey, 2017), o dels més tradicionals debats sobre «autenticitat» o «originalitat». La voluntat és anar cap a una perspectiva que inclogui preservació i canvi, entenent el paisatge urbà com el resultat d'un procés històric fruit de la suma d'interessos i actuacions que han portat a la situació actual.

3. Marc analític: la transformació del Poblenou, el barri industrial de Barcelona

3.1. Contextualització

El Poblenou (vegeu figura 1) ha acollit històricament un bon nombre de funcions urbanes: residencials, industrials, comercials, culturals i de serveis. Durant els segles XVIII i sobretot XIX, viu un intens procés d'industrialització que durarà fins als anys setanta del segle XX. A partir d'aquell moment, bona part de l'activitat industrial de la zona desapareix i s'inicia una renovació del barri amb la Modificació del Pla General Metropolità (MPGM) l'any 2000 i l'impuls del que s'anomenarà «districte de la innovació de Barcelona (22@Barcelona)». La transformació, que afecta 198,3 hectàrees, és gestionada per una societat mercantil participada íntegrament per l'Ajuntament de Barcelona anomenada 22 Arroba BCN, SA. Aquesta transformació reuneix les característiques que defineixen els grans projectes urbans: té com a finalitat transformar o definir de forma unitària i integral una part de la ciutat a mitjà/llarg termini (Bellet, 2017) per conformar *noves centralitats* (Kozak i Jajamovich, 2020) a través de la refuncionalització d'àrees en desús amb models d'ús del sòl mix (Ziccardi i Ramírez, 2020).

El canvi més significatiu va afectar la zona central del barri i va suposar passar de qualificació 22A a 22@. El canvi de nomenclatura tenia un fort caràcter simbòlic: l'antiga zona industrial 22A es va transformar en 22@ per

crear «les condicions i els incentius adequats per a afavorir la renovació urbana del sector i la localització de nous llocs de treball qualificats i d'activitats productives intensives en coneixement» (Ajuntament de Barcelona, 2010: 8). També es crearà una nova zona (7@) d'equipaments, s'augmentarà la intensitat d'edificació de la nova subzona, es reurbanitzarà completament el sector i es crearan mecanismes de planejament derivat per desenvolupar la transformació. En conjunt, es preveu que el projecte de transformació durarà uns 20 anys. El pla aspira a crear una ciutat compacta i diversa per evitar un model d'especialització territorial d'usos amb la construcció de nous habitatges (4.000 de protecció oficial), campus universitaris, equipaments (145.000 m² de sòl) i zones verdes (114.000 m²).

Durant els primers anys, la transformació física del barri es va desenvolupar a un ritme important, ja que en aquest moment es produeix un fort augment del pes de la construcció en l'economia espanyola. Entre els anys 2000 i 2005, es van concedir llicències al districte per actuar en 2,5 milions de m².

La ràpida transformació, fortament confrontada per veïns i professionals crítics, es va veure parcialment alentida per la crisi econòmica global del 2008. Amb la reactivació econòmica, l'Ajuntament de Barcelona va plantejar l'any 2017 un procés participatiu que va culminar amb el document *Repensem el 22@* (Ajuntament de Barcelona, 2018) i el pacte *Cap a un Poblenou amb un 22@ més inclusiu i sostenible*.

En aquest document, per primera vegada de forma oficial, es xifrava el nivell de modificació en un aproximat 28% del sòl «transformat i edificat» del pla 22@. Fins aleshores, els informes de l'Ajuntament de Barcelona parlaven d'un nivell de «transformació» d'entre el 65-70%, sense distingir si es tractava de canvi en l'edificació o si només s'inclouia en el planejament (Martín-Gómez i València López, 2022). Aquest fet implica que una part significativa de les zones 22@ són solars o naus buides des de fa com a mínim 10 anys, cosa que posa en qüestió el pla com a model de renovació urbana i atorga validesa a treballs que apunten cap al 22@Barcelona com a negoci rendista (Charnock et al., 2014; Paül, 2017).

El procés participatiu iniciat l'any 2017 confluirà l'any 2022 en la presentació d'un nou document de *Modificació puntual del pla general metropolità per un 22@ més inclusiu i sostenible* (Grau i Hosta, 2022). El document actualitza diversos objectius i normatives i vol aspirar a desenvolupar «una estratègia de Regeneració Urbana, que té per objectiu consolidar els teixits i els usos existents, amb gran valor social, identitari i empresarial, però també la transformació d'alguns àmbits per a aconseguir una ciutat mixta i de qualitat ambiental» (Oficina 22@, 2022: sense numerar). La inclusió social i la sostenibilitat passaran a ser eixos clars d'aquest nou document.

3.2. Metodologia

La present recerca ha combinat la recopilació de dades quantitatives i qualitatives entre el maig del 2021 i el juny del 2022. D'una banda, s'ha realitzat una

recerca documental basada en la compilació de les diverses normatives referents a l'àrea del 22@, des dels moments de la seva definició l'any 2000 fins al juny del 2022. Concretament, s'ha extret la informació referent al 22@ del registre de planejament urbanístic de Catalunya i del portal d'informació urbanística de l'Ajuntament de Barcelona. Aquests documents han permès identificar quins eren els elements patrimonials protegits en cada període i realitzar-ne les cartografies respectives.

En segon lloc, durant la primavera del 2022, es va portar a terme treball de camp a la zona d'estudi amb l'objectiu de valorar l'estat dels diversos elements analitzats: es van fer diverses visites in situ (exterior) a tots els elements de patrimoni industrial de la zona. Durant aquestes visites, es va classificar l'estat de conservació, i després dos investigadors van analitzar, independentment, cada element a partir d'uns criteris preestablerts. No hi va haver divergències en les classificacions.

Finalment, durant aquest mateix període, per contrastar les informacions obtingudes amb la recerca documental, es van realitzar 15 entrevistes amb agents del territori vinculats a la transformació. Per obtenir una mostra plural, les entrevistes van incloure treballadors d'equipaments ubicats en antigues fàbriques reconvertides i artistes iniciadors de l'ús d'aquests espais com a taller. També es va contactar amb l'administració local, especialment amb Barcelona Activa —oficina 22@ (punt d'informació, assessorament i tràmits empresarials i urbanístics). Es tractava d'entrevistes semiestructurades, d'aproximadament una hora de durada. D'acord amb l'objectiu de la recerca, les entrevistes es van centrar en l'anàlisi del paper de l'Ajuntament de Barcelona en la transformació de l'àrea i especialment a validar la llista d'elements protegits i el seu estat de conservació. Agraïm la col·laboració de tots els entrevistats.

4. El 22@ i l'evolució del patrimoni industrial a Barcelona

4.1. Escassa protecció del patrimoni industrial al pla inicial (2000)

La redacció i l'aprovació del pla 22@ (Ajuntament de Barcelona, 2000a) coincideixen en el temps amb la tramitació, entre el 1998 i el 2000, dels 10 plans de districte, que tenen la voluntat d'homogeneïtzar els criteris de protecció del patrimoni a la ciutat. En el cas de Sant Martí —districte on s'implanta el 22@—, es va atorgar protecció urbanística a 46 elements situats a l'àmbit del Poblenou, dels quals 15 són xemeneies (Ajuntament de Barcelona, 2000b).

Ara bé, la protecció patrimonial existent en aquell moment presentava algunes limitacions: «No considerava de prou valor patrimonial molta de l'arquitectura industrial del Poblenou; limitat, a més, per una imposició cronològica de no incorporar al catàleg cap edifici posterior a 1965» (Hostench, 2010). L'impuls al 22@ va suposar un canvi important respecte a la visió del patrimoni industrial, especialment gràcies a l'*Estudi per la reutilització dels edificis industrials d'interès dins les àrees industrials del Poblenou* (Nieves Garcerán, 1998). Aquest estudi descrivia les diferents tipologies d'edificis industrials que

es podien trobar al Poblenou i aportava 22 fitxes d'«edificis o parts d'aquests potencialment reutilitzables» (Nieves Garcerán, 1998: 6). Així mateix, es proposava una llista amb quatre edificis d'interès més, sis edificis amb possibilitat de reutilització per habitatge i sis edificis industrials reutilitzats. Ara bé, el document no proposava la catalogació patrimonial de cap d'aquests elements, malgrat que alguns els descrivia com a «molt interessants».

Els edificis proposats per l'*Estudi...* seran parcialment inclosos en l'anteriorment citada MPGM del 2000, que teixia les bases per al 22@. No obstant, la seva inclusió no es farà amb una voluntat patrimonial, sinó que només es vincularà a la seva reconversió en habitatge (Ajuntament de Barcelona, 2000a: art. 10, B. 1). Concretament, l'annex 2 del pla del 2000 estableix una llista d'«edificis industrials reutilitzables per a habitatge». És una llista que incorpora 19 dels 22 edificis descrits en l'*Estudi...* del 1998. A més, cal assenyalar que 7 dels 18 edificis inscrits quedaven fora de la zona pròpiament delimitada com a 22@, és a dir, l'espai destinat a experimentar les transformacions més importants. D'altra banda, l'MPGM ofereix una noció molt vaga de com protegir el patrimoni industrial en afirmar que «es tindrà especialment en consideració en el desenvolupament del sistema d'equipaments comunitaris els elements que contribueixin a la conservació de la memòria històrica del procés d'industrialització del Poblenou» (Ajuntament de Barcelona, 2000a: cap. 8), però no proposant mesures concretes per assolir-ho. Finalment, un altre element que assenyalava l'escàs interès que es dona al patrimoni industrial és que la protecció es fa atenen a «les seves característiques externes [...] amb interès arquitectònic» (Ajuntament de Barcelona, 2000a: art. 10, B3). Per tant, es limita el valor patrimonial a l'interès arquitectònic i la façana.

4.2. La progressiva incorporació d'elements protegits a partir del 2006

El novembre del 2006, l'ajuntament aprova una Modificació del Pla del Districte de Sant Martí per abordar explícitament el patrimoni industrial. Oficialment, el pla apostava «per postures més dinàmiques amb les quals s'impulsen intervencions que revitalitzen els edificis, tot guardant-ne les característiques més remarcables» (Rogent, 2006: 5). L'informe va ser elaborat per tècnics municipals, amb consulta a diverses associacions del barri. Aquest procés participatiu va ser criticat, per limitat, per l'Associació de Veïns i Veïnes del Poblenou (2006).

A més, en aquest mateix corrent d'interès pel patrimoni industrial del Poblenou, l'octubre del 2005 el Parlament de Catalunya aprovava una *Proposició no de llei sobre la protecció del patrimoni industrial al barri del Poblenou de Barcelona* (Resolució 280/VII).

La diferència de sis anys entre les dates d'aprovació inicial del 22@ i l'aprovació del catàleg de protecció reflecteix un progressiu canvi en la gestió de la transformació urbana. Al mateix temps, suposava reconèixer les limitacions de la protecció donada al patrimoni industrial en la planificació anterior i plantejava donar resposta a certes demandes de la societat civil. El nou document

suposava un salt important. Es reconeixia que, més enllà dels 18 elements identificats en la planificació del 22@, existien fins a 91 elements —dels quals uns 70 eren fronts consolidats d'habitatges—, que s'han anat incorporant a diverses figures de protecció (Rogent, 2006: 15). Davant la falta d'un marc normatiu específic referent al patrimoni, la *Modificació...* del 2006 aportava un conjunt de fitxes de cada element amb els criteris d'intervenció i la creació d'una comissió tècnica a càrrec de les actuacions i els projectes.

En total, la modificació aposta per la conservació de 114 elements, fet que suposa incorporar al catàleg de protecció urbana 68 nous elements. Es van protegir 7 dels elements amb un nivell B, màxim grau de catalogació municipal. A un total de 51 elements se'ls va atorgar un grau de protecció C, que comporta l'obligatorietat de la seva conservació. A més, el document identifica altres peces, com els passatges i els teixits urbans, però no els atorga protecció normativa.

Aquesta *Modificació...* va ser objecte de diverses al·legacions. Una de les més importants va ser presentada per l'Associació de Veïns i Veïnes del Poblenou (2006), que reprovava el criteri excessivament formalista del document, amb un interès predominant pel «façadisme», criticava la protecció limitada d'alguns conjunts i apostava per redefinir algunes proteccions, ja que «el pla no refà les fitxes dels edificis que ja estaven catalogats, donant per bo el que ja estava decidit» (Associació de Veïns i Veïnes del Poblenou, 2006: 16). Les al·legacions van un pas més enllà i aposten per conservar màquines i documentació, i per incloure-hi també la protecció d'alguns carrers (per exemple, Sant Francesc i Fernando Poo en conjunt; Trueta del 142 al 162 i del 143 al 163, i Pujades del 119 al 131). Aquesta aposta per la protecció de carrers, proposada pels veïns el 2006, no serà una realitat fins al 2022.

4.3. Propostes de la societat civil

Si bé aquest tipus de projectes de transformació urbana tendeixen a fomentar la despolitització dels processos de producció i gestió de l'espai urbà (Bellet, 2017), en aquests primers anys del 2000 es va produir al Poblenou una mobilització d'amplis sectors socials que alguns autors consideren clau per aconseguir que es protegissin alguns edificis simbòlics del barri (Dot i Pallarès-Barberà, 2015). Això entra en consonància amb una dinàmica generalitzada de les darreres dècades del segle XX que introduïa el concepte de noves formes de governança en la planificació urbana (Ziccardi i Ramírez, 2020). Ara bé, val a dir també que Barcelona és una ciutat on la mobilització veïnal ha estat històricament molt activa (Acebal, 2010; Casellas, 2017), i que el Poblenou s'ha erigit en un dels barris més destacats en aquest sentit. L'àmbit de la present recerca no ens permet aprofundir específicament en la importància de l'acció d'aquests sectors. Aquí tan sols podem apuntar que, en paral·lel a la documentació confeccionada per l'ajuntament, també sorgeixen diverses propostes des de la societat civil, conformada —tal com també s'ha observat en altres casos (Ziccardi i Ramírez, 2020)— per un amalgama de veïns amb perfils diversos

Taula 1. Principals documents confeccionats pel GPI referents al patrimoni industrial

Març-05	Proposta de pla integral de patrimoni industrial de Barcelona
Abr.-05	Can Ricart – Parc Central de Barcelona. Nou projecte
Maig-05	Can Ricart. Estudi de sòl i sostre
Maig-05	Can Ricart. Estudi patrimonial
Jul.-05	Maqueta virtual de Can Ricart. Per a la proposta de conservació
Gen.-06	Can Ricart. Patrimoni, innovació i ciutadania. Volum I. Estudis i propostes
Gen.-06	Can Ricart. Proposta de criteris d'intervenció
Febr.-06	Estudi patrimonial de Can Ricart. Inventari del sistema energètic
Abr.-06	Can Ricart. Proposta de pla d'usos i activitats
Jul.-06	Patrimonio, ciudadanía e innovación. Barcelona: ¿por qué conservar íntegro Can Ricart?
2006	Can Ricart. Al·legacions a la Modificació del Pla de Millora Urbana de la Unitat d'Actuació I del PERI del Parc Central
Set.-06	Pla de Patrimoni Industrial del Poblenou. Al·legacions i propostes presentades a la Modificació del Pla Especial de Protecció del Patrimoni Arquitectònic Historicoartístic de la Ciutat de Barcelona. Districte de Sant Martí
2007	Can Ricart, de bé cultural d'interès local a bé cultural d'interès nacional
Gen.-07	Estudi patrimonial del recinte industrial de Can Ricart. Inventari arqueològic i proposta de conservació
2007	Un barri entre el cementiri i les fàbriques

Font: elaboració pròpia.

però molt implicats en les mobilitzacions al barri, tant personalment com professionalment (arquitectes, historiadors, geògrafs, artistes i antics treballadors de les fàbriques), molts d'ells altament qualificats i recolzats per institucions culturals de renom. Entre aquestes propostes, destaca la creació del Grup de Patrimoni Industrial (GPI), que segueix la feina iniciada en alguns estudis previs com el d'Arranz (1996), i que redactarà un bon nombre de documents en relació amb la conservació del patrimoni industrial i, molt especialment, sobre Can Ricart (taula 1). De fet, el GPI (2005) publica una «Proposta de pla integral de patrimoni industrial de Barcelona» que posteriorment servirà de base per al projecte oficial (Rogent, 2006), encarregat per l'ajuntament a altres professionals.

La tasca del GPI fomenta la discussió sobre el futur del patrimoni industrial obsolet. Destaquen l'organització de diverses jornades amb el suport d'institucions cabdals com el Macba o la Fundació Tàpies. En aquestes jornades, «se definió lo que se entendía por patrimonio industrial, se fijó una agenda y un grupo de trabajo y se acordaron propuestas de actuación» (Marrero-Guillamón, 2008: 69), eixos que es van vincular directament al context del 22@.

Amb la *Modificació...* del 2006, el GPI passa a reivindicar la incorporació de nous elements patrimonials en considerar la proposta de l'ajuntament insuficient. Aquest no serà l'únic grup actiu a reclamar noves incorporacions. Un treball del Grup de Patrimoni de Barcelona en Comú (2016) recull un

total de 48 reivindicacions veïnals entorn del patrimoni a la ciutat de Barcelona. Les reivindicacions es dirigeixen tant a edificis catalogats (per tal que no siguin transformats en apartaments i hotels o perquè no s'hi facin actuacions de tipus façadista) com a edificis de valor històric no catalogats (per tal que es conservin), i reivindica també la conservació de conjunts i espais de memòria (Tatjer, 2008).

4.4. Noves incorporacions al llarg de la dècada del 2010

Durant la dècada del 2010, s'aproven noves ampliacions dels elements catalogats, així com una modificació puntual del PGM en l'àmbit del nucli antic del Poblenou, que afecta només molt puntualment l'àmbit del 22@. Aquest fet comporta que l'octubre del 2019 la zona classificada com a 22@ estigui conformada per un total de 125 edificis protegits en 76 recintes (un recinte pot tenir més d'un edifici protegit).

Entre els elements que van generar més repercussió, destaca la declaració, l'any 2008, de Can Ricart com a bé cultural d'interès nacional (màxima figura de protecció de la legislació catalana). Aquesta declaració va ser fruit d'un llarg procés reivindicatiu de diverses entitats civils per protegir aquest recinte fabril i de l'extensa documentació publicada pel GPI entorn d'aquest element específic. Malauradament, la protecció no evitarà que part del recinte romangui abandonat i en ruïnes. De fet, l'any 2022 només hi havia rehabilitada una part del recinte, ocupat per un espai de titularitat municipal dedicat a la creació artística (Hangar Fàbrica de Creació) i per un casal de joves.

L'any 2015 s'aprova una Modificació del PGM per a la Protecció del Patrimoni Historicoartístic, que afectarà tot el terme municipal de Barcelona. En l'àmbit del 22@, la principal aportació serà permetre que els edificis protegits amb clau 22@ es puguin desenvolupar en actuacions de transformació independents. Així doncs, s'obre la possibilitat d'una nova figura de planejament pròpia per als edificis protegits que permet portar a terme la transformació urbanística d'aquests elements sense necessitat de ser inclosos en la transformació de la resta de l'illa i sense haver-hi una equidistribució de beneficis i càrregues entre diferents propietaris (Grau i Hosta, 2022: 29). Aquesta nova categoria —zona 15@(p) conservació de l'estructura urbana i edificatòria protegida del 22@— permet rehabilitar edificis per als usos més idonis a la pròpia arquitectura històrica mentre es mantinguin els valors que han donat lloc a la seva catalogació. Aquesta classificació és específica per a les parcel·les amb edificacions catalogades com a nivell B (bé cultural d'interès local) i C (bé d'interès urbanístic).

A partir d'aquesta dècada, també s'ha intentat avançar cap a un model de governança integrada, i n'és una mostra un procés participatiu de l'any 2017 que va culminar amb el document *Repensem el 22@* (Ajuntament de Barcelona, 2018) i el pacte *Cap a un Poblenou amb un 22@ més inclusiu i sostenible*. Aquests avenços denoten una bona voluntat municipal, però sovint són vistos com a insuficients per altres col·lectius.

Convé assenyalar que més enllà de les construccions associades al patrimoni industrial tradicional, són diversos els edificis que al llarg de la darrera dècada s'han inscrit a l'inventari del patrimoni arquitectònic català. Com a exemples, podem assenyalar la torre Agbar (construïda entre 2005-2008), l'edifici de la Comissió Nacional dels Mercats i la Competència (CNMC) (2008-2010), l'edifici Media-TIC (2007-2009) i la torre Mediapro (1999). Aquesta és una mostra més dels canvis experimentats en la visió del patrimoni del barri.

4.5. La modificació del 2022

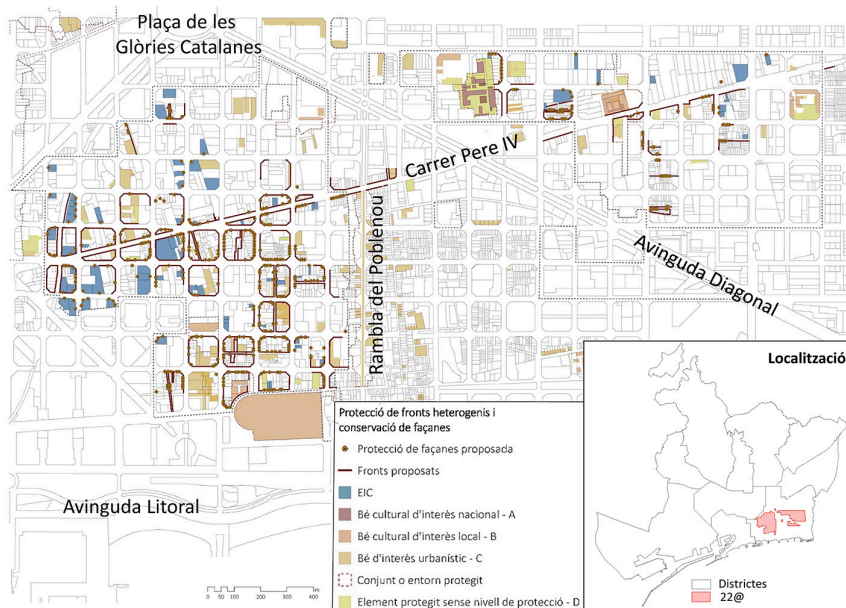
El 31 de maig de 2022 s'aprova un nou document referent al 22@: la *Modificació puntual del pla general metropolità per un 22@ més inclusiu i sostenible* (Grau i Hosta, 2022). Aquest document suposava un canvi important respecte a la planificació existent i exhibia la voluntat d'anar més enllà de la protecció d'edificis aïllats. La proposta de catalogació inclou, certament, la protecció de diverses façanes, edificis i conjunts fabrils, però també múltiples fronts de carrers i, molt especialment, els passatges (Grau i Hosta, 2022, apartat X). Aquests aspectes es concreten en una sèrie d'estratègies per a la protecció i la conservació del patrimoni i el paisatge, tant en el teixit d'habitatge com en el d'activitat econòmica (Grau i Hosta, 2022, 461).

El document aporta diverses novetats. La principal és la seva visió del patrimoni com a conjunt. Els redactors són conscients que molts dels nous elements inclosos, per si mateixos, no tenen un valor patrimonial suficient per entrar als tradicionals catàlegs de protecció (de fet, no es planteja aquest pas), però consideren que tot el teixit urbà mereix ser protegit pel seu valor com a conjunt i de memòria urbana. D'aquesta manera, s'aposta per la protecció d'un conjunt voluntàriament heterogeni de fronts i façanes que formen continuïtats en el paisatge urbà, de manera que dona valor a la diversitat i la complexitat com a imatge de ciutat. En coherència, no és tampoc una catalogació que pretengui fixar el paisatge: es permeten noves edificacions i remuntes, sempre que s'integrin a les qualitats predominants del front al qual pertanyen (proporció, cromatisme, ritmes i materials).

Aquestes normatives impliquen un salt important en el nombre de construccions que tenen algun grau de protecció al 22@: 450 finques i 20 passatges (Casals, 2022). Aquesta protecció queda incorporada en un conjunt de fitxes, fruit d'una anàlisi exhaustiva del teixit urbà de la zona i que complementa les diverses figures de protecció patrimonial aplicades al districte des de l'inici de l'actuació (figura 1).

La *Modificació...* de l'any 2022 presenta, per tant, un salt important, que recull algunes de les reclamacions fetes en el passat: per exemple, la protecció dels passatges, ja reivindicada per l'Associació de Veïns i Veïnes del Poblenou l'any 2006. Així mateix, la *Modificació...* ha permès desafectar gairebé tot l'habitatge que en anteriors plans quedava afectat (uns 7.000 habitatges) Això suposa anar més enllà de la protecció façadista del patrimoni industrial, ja que permet que els veïns i també els teixits econòmic, social i cultural de l'àrea es mantinguin.

Figura 1. Plànol resum de les figures de protecció que afecten el patrimoni industrial del 22@ (2022)



Nota: EIC fa referència a la generació d'habitatges en edificis industrials.

Font: base cartogràfica de Grau i Hosta (2022: 468).

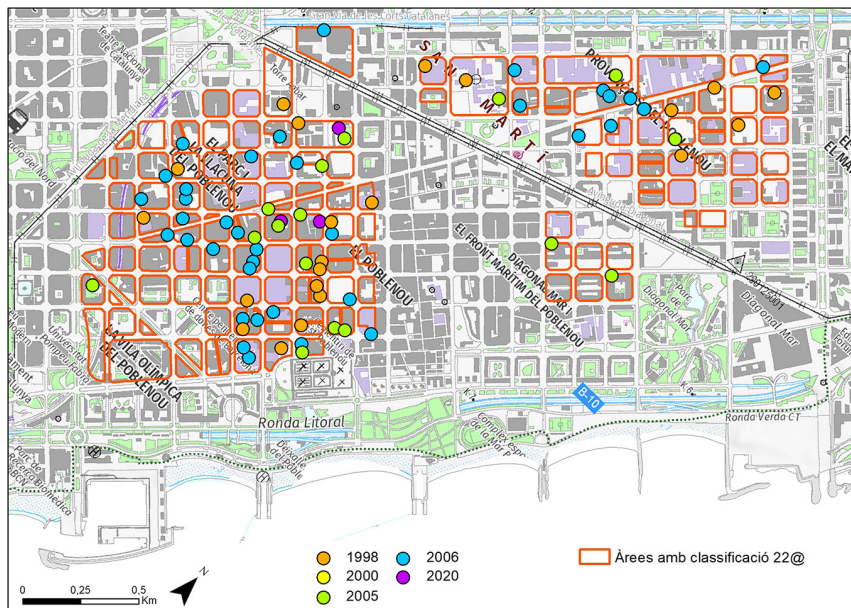
Finalment, s'ha d'assenyalar que el procés d'ampliació de la protecció patrimonial iniciat al 22@ pot acabar repercutint en el conjunt de la ciutat. L'any 2022 es va aprovar la mesura de govern *Barcelona ciutat patrimoni* (Ajuntament de Barcelona, 2022), on s'aposta per una nova definició de patrimoni en línia amb l'aplicada al 22@ i on es preveu la confecció d'un pla director del patrimoni industrial.

4.6. Estat dels elements inclosos al catàleg patrimonial el 2022

Com s'ha assenyalat en l'apartat anterior, el nombre de construccions protegides dins de les àrees classificades com a 22@ ha anat augmentant: de 19 conjunts identificats l'any 2000 a 450 noves edificacions incorporades el 2022. No obstant, per a l'anàlisi detallada de les construccions ens centrem en les 76 protegides el 2020 (figura 2). Els escassos mesos transcorreguts des de la posterior *Modificació...* en el moment de la recerca fan difícil poder-ne valorar l'evolució.

Pel que fa a l'estat de les edificacions protegides, podem assenyalar que les incorporades a la primera documentació, l'any 2000, són les que han tendit a conservar-se millor. Només el 10,5% de les construccions assenyalades als primers documents es troben abandonades i cap ha estat enderrocada

Figura 2. Localització de les construccions protegides (2020)



Font: elaboració pròpia. Base cartogràfica: Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya. Qualificació urbanística del sòl prevista pel PGM: Àrea Metropolitana de Barcelona. Localització dels edificis protegits: *Catàleg del patrimoni arquitectònic protegit de l'Ajuntament de Barcelona*.

(taula 2). Igualment, és el grup que compta amb un grau de rehabilitació més alt: 63,2%.

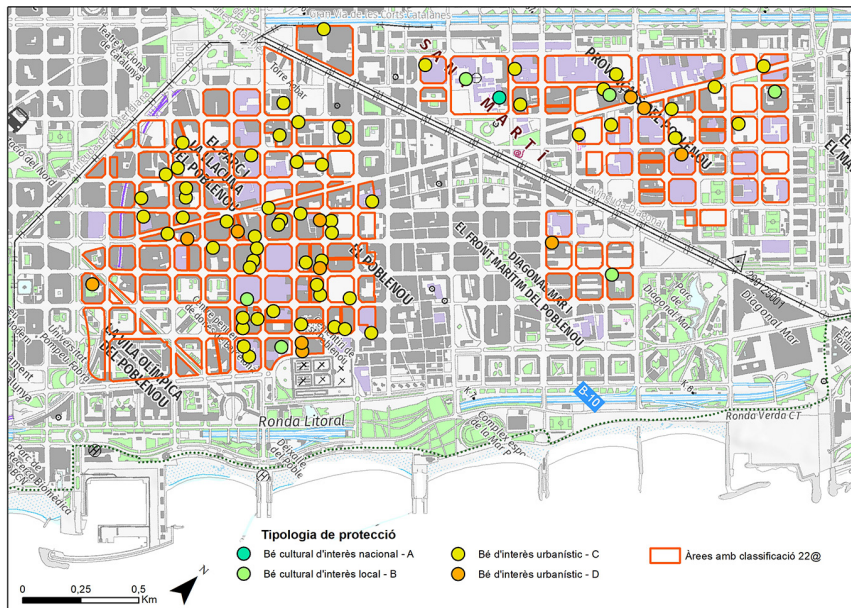
En canvi, els edificis protegits posteriorment tendeixen a presentar un estat més deficient: el percentatge d'edificis abandonats o enderrocats se situa per sobre del 10%. Es diferencien també dels protegits en el primer moment, entre els quals una part important es manté sense reformar. Aquest fet no implica, necessàriament, que l'edifici estigui en males condicions: pot seguir acollint els usos tradicionals. També un percentatge menor d'edificis es troben rehabilitats.

Taula 2. Estat durant el 2022 de les edificacions segons data de protecció

Data de la protecció	Rehabilitat (o en rehabilitació)	Es manté	Abandonat	Enderrocats
2000	12 (63,2%)	5 (26,3%)	2 (10,5%)	0
Entre el 2001 i el 2005	7 (41,2%)	7 (41,2%)	2 (11,8%)	1 (5,9%)
2006	19 (51,4%)	13 (35,1%)	3 (8,1%)	2 (5,4%)
Entre el 2006 i el 2020	1 (33,3%)	2 (66,7%)	0	0
Total	39 (51,3%)	27 (35,5%)	7 (9,2%)	3 (3,9%)

Font: elaboració pròpia a partir de treball de camp.

Figura 3. Nivell de protecció (2022)

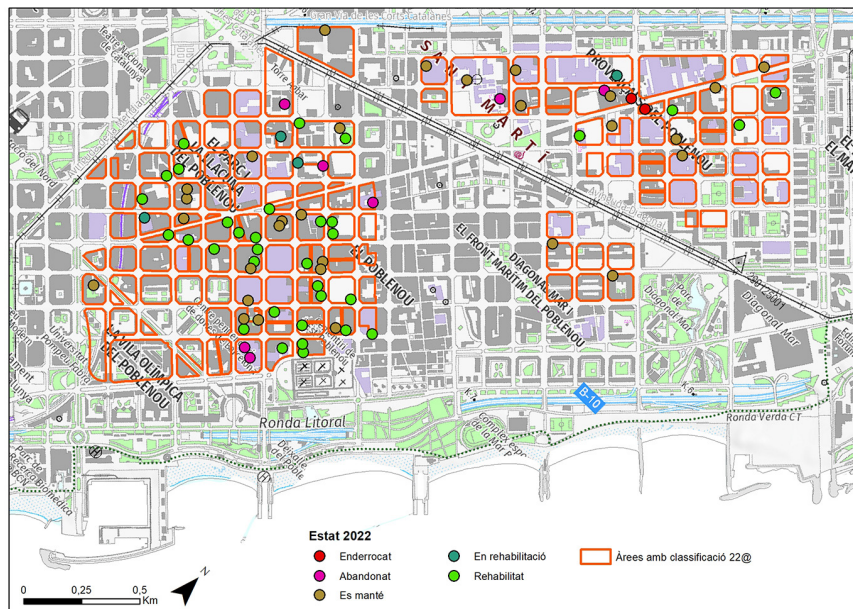


Font: elaboració pròpia. Base cartogràfica: Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya. Qualificació urbanística del sòl prevista pel PGM: Àrea Metropolitana de Barcelona. Localització dels edificis protegits: Catàleg del patrimoni arquitectònic protegit de l'Ajuntament de Barcelona.

Ara bé, no totes les construccions tenen el mateix nivell de protecció (figura 3). El barri només disposa d'una única construcció protegida amb la màxima categoria (nivell A o bé cultural d'interès nacional —BCIN—, decidits per la Generalitat): Can Ricart. També disposa de sis construccions de nivell B (bé cultural d'interès local, decidit per l'ajuntament i ratificat per la Generalitat). La majoria (quatre) ja figuraven a les propostes del 2000: Indústries Waldes, Ca l'Illa, Frigo i Can Gili Nou. La xemeneia de Macosa i la fàbrica La Escocesa no es classifiquen fins al voltant de l'any 2020. El nivell C (bé d'interès urbanístic), que és competència absoluta de l'ajuntament, és el que comptabilitza més edificacions i també el que ha experimentat un creixement més gran. Ha passat de 14 edificacions protegides l'any 2000 a 57 el 2022. Finalment, el nivell D (bé d'interès documental), que permet l'enderroc després de presentar i ser aprovat un estudi historicoarquitectònic, ha passat de tres edificacions l'any 2000 a 12 el 2022.

Amb aquesta informació, fins a quin punt la classificació legal ha contribuït a la protecció efectiva del patrimoni? En termes generals, podem considerar que la protecció ha estat elevada. La majoria de les construccions classificades han estat o són objecte d'un procés de rehabilitació (49,35%). En alguns casos, aquesta rehabilitació únicament ha conservat les façanes (a vegades dissimulades

Figura 4. Estat de les edificacions protegides (2022)



Font: elaboració pròpia. Base cartogràfica: Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya. Qualificació urbanística del sòl prevista pel PGM: Àrea Metropolitana de Barcelona. Localització dels edificis protegits: *Catàleg del patrimoni arquitectònic protegit de l'Ajuntament de Barcelona*.

darrera elements nous, com la mampara de vidre de l'antiga fàbrica Netol). En altres, s'ha respectat més l'estructura original, tant en el cas de magatzems (com l'antiga farinera La Asunción) com en el d'edificis (com la Casa Antònia Serra).

A aquesta xifra caldria afegir-hi 29 construccions (37,66%) que es mantenen en bon estat sense grans obres de reforma. Entre aquests elements, destaquen un conjunt de vuit xemeneies, però també diverses fàbriques en funcionament (com Indústries Waldes, que ja ha celebrat el centenari) o espais ocupats per centres de creació artística.

Des de l'any 2000, només s'han constatat tres construccions protegides enderrocades (3,90%): Fitó, Fàbrica Nacional de Colorants i Explosius i una xemeneia. Totes tres classificades com a D. Set construccions més (9,09%) es troben en estat d'abandonament. Sis d'aquestes construccions estan classificades com a nivell C, amb l'obligació de protegir algun dels seus elements. Però en aquest grup també hi trobem Can Ricart, únic element classificat com a A. Exceptuant una part del recinte, que ha estat rehabilitada, bona part de l'antiga fàbrica es troba actualment en un avançat estat de ruïna.

L'abandó en què es troba el bé declarat com a BCIN, que teòricament hauria de garantir la protecció del monument, contrasta amb el fet que un nombre important de construccions classificades com a D, que permeten l'enderroc, no

han estat demolides (11 construccions, el 84,61%). Encara més, sis d'aquestes construccions han estat objecte d'una rehabilitació que ha mantingut elements de la construcció original. Un aspecte, juntament amb el de Can Ricart, que mostra la importància limitada del grau de protecció en la permanència o no dels elements del Poblenuu.

De fet, el manteniment en ús de la construcció tendeix a garantir-ne la preservació (figura 4). Sense comptar les xemeneies, difícils de dotar amb nous usos, l'any 2022 existien 11 construccions protegides sense usos (14,29%): quatre en un estat acceptable, mentre que set es trobaven en mal estat de conservació.

Pel que fa als usos en edificis industrials, el volum més important correspon als relacionats amb els serveis (37,13%), seguits dels residencials (17,91%), amb una presència important de *lofts*. L'oci (8,96%) i els usos hotelers (1,49%) aca-ben de configurar les activitats més relacionades amb els usos 22@. Ara bé, no totes les activitats són noves o estan relacionades amb el 22@. Les industrials tradicionals encara representen el 10,45% de l'activitat dels edificis classificats, i les artístiques, també importants a l'àrea durant les darreres dècades, el 5,97%.

5. Discussió

La zona del 22@ permet observar l'evolució que ha experimentat la protecció del patrimoni industrial en les darreres dues dècades. En xifres, això es tradueix en el pas de 19 edificis protegits l'any 2000 als més de 500 (segons el *Catàleg del patrimoni* i les diverses qualificacions urbanístiques) el 2022.

L'evolució, però, no és solament quantitativa. En els primers documents, només es plantejava la protecció de certes edificacions molt puntuals, pensant sobretot en el manteniment de les façanes i en un canvi total d'ús dirigit a l'habitatge. En canvi, les noves proteccions van més enllà: la *Modificació...* del 2022 resulta clau perquè s'abandona una noció de patrimoni aïllat en favor d'una visió de conjunt. La proposta de protegir habitatges i passatges és molt il·lustrativa d'aquest canvi. És cert que en aquest cas la protecció efectiva es limita a les façanes, fet que podria generar el que alguns autors han anomenat «fals històric» (González Moreno-Navarro, 1996), però pot ser un element per a la preservació d'aspectes relacionats amb el teixit social i cultural del barri i contribuir a una reapropiació col·lectiva de la història i els símbols del territori (Sánchez et al., 2012). S'abandona, en definitiva, la simple protecció d'aspectes físics —que com s'ha mostrat no sempre ha estat capaç de garantir la protecció física del lloc—, per incloure-hi elements més immaterials. Especialment, s'abandona una visió del patrimoni restrictiva (bàsicament enfocada a garantir el manteniment sense canvis), per abordar una visió del patrimoni com a factor diferencial positiu: la protecció de les façanes com a fet diferencial permet que els veïns puguin seguir habitant aquests espais.

Així, es passa d'una visió centrada en un passat monumental (i especialment representatiu per certes classes socials dominants) a una protecció més diversificada i més en clau de conjunts. Aquest canvi està en consonància amb

tesis actuals com la de la ciutat profunda (Fouseki et al., 2020): la *Modificació...*, aprovada l'any 2022, va en aquesta línia i inclou una anàlisi exhaustiva del conjunt del barri. En canvi, la planificació aprovada l'any 2000 destacava la substitució del teixit existent, amb poca o nul·la inclinació per preservar el patrimoni industrial. Cal subratllar, però, que els 22 anys transcorreguts entre una visió i l'altra han suposat la desaparició d'un bon nombre d'edificacions susceptibles de ser protegides.

En el canvi de visió, hi ha tingut molt a veure la reivindicació per part de la societat civil. En línia amb el que senyalen Castañer Vivas et al. (2022) pel cas de les reivindicacions ambientals, la lluita veïnal i associativa, que tot sovint tendeix a percebre's poc eficaç, ha aconseguit que algunes de les demandes hagin estat recollides per l'administració. En aquest sentit, l'experiència del Poblenou reforça les visions actuals de la ciutat creativa: tal com ha posat en relleu Kuntzmann (2017), els districtes creatius difícilment es poden gestionar únicament des de l'administració, calen aportacions coordinades des de conjunts amplis de població.

El progressiu reconeixement per part de l'administració de les aportacions de la ciutadania contribueix a reforçar les tesis recents sobre el pas d'un model de planificació urbanístic lineal a un de reticular (Matthey et al., 2022). Les idees clau de la planificació patrimonial ja no procedirien només de la visió política, sinó d'un conjunt de relats amplis on la societat civil, els mitjans de comunicació i l'àmbit acadèmic tindrien un pes cada cop més important (Jenkins, 2006).

6. Conclusions

La transformació dels territoris on es produeixen processos de desindustrialització té una sèrie d'inèrcies pròpies (deslocalització, abandonament de naus i solars, atracció de la comunitat artística i terciarització) que s'han observat repetidament en diferents contextos (Zukin, 1989). Aquests processos no sempre tenen present el patrimoni industrial preexistent. En aquest sentit, el 22@ és un bon exemple per analitzar com el patrimoni industrial pot incorporar-se a un procés de transformació urbana.

Els més de 20 anys transcorreguts entre l'inici del projecte del 22@ i l'actualitat permeten veure un canvi en la visió del patrimoni. Aquesta transformació és especialment evident en el cas de l'administració, que progressivament s'ha apropiat del discurs defensat per la ciutadania. Això posa en relleu la importància de la societat civil en el debat urbanístic. El cas de la protecció dels passatges, reivindicats pels veïns ja l'any 2006 i incorporats per l'administració el 2022, n'és un exemple. Al Poblenou, l'acció ciutadana va ser clau per obrir camí tant pel que fa als espais objecte de protecció com a la tipologia de protecció. Les seves reivindicacions han contribuït a superar una visió «decimonònica (...) centrada en les pedres» (Marrero-Guillamón, 2008: 283) del patrimoni industrial i passar a incorporar nous discursos més sensibles a les necessitats dels habitants.

Les dades obtingudes demostren que la classificació legal per si sola no garanteix una bona preservació patrimonial. És significatiu que un dels edi-

ficis en més mal estat sigui Can Ricart, l'únic del barri protegit amb la màxima qualificació urbanística, o que edificis de categoria B, com La Escocesa, presentin àrees amb un manteniment problemàtic. En canvi, edificacions de categoria D, que sí que s'haurien pogut enderrocar, han estat rehabilitades. Es mostra, així, la importància que la protecció patrimonial vagi acompanyada d'una utilitat, real o simbòlica, per garantir la seva conservació. A més, cal ser conscients que difícilment l'administració en solitari podrà assumir la protecció i el manteniment de més de 450 finques. Permetre la continuïtat dels usos existents, així com certs canvis i adaptacions puntuals, pot contribuir que la ciutadania mantingui aquest patrimoni. De fet, el present treball constata que els elements patrimonials en més bon estat de conservació són els que han estat reutilitzats (malgrat possibles mancances puntuals), ja sigui per la iniciativa pública o per la privada.

En certa mesura, el canvi experimentat s'inscriu en el defensat per la idea de la ciutat profunda: el patrimoni ha deixat de ser considerat (només) com un recurs a explotar (Fouseki et al., 2020). Segueix també les indicacions de Kunzmann (2017) d'anar un pas més enllà de la ciutat creativa, basada en la generació de rendes immobiliàries a partir de processos de transformació, per apostar per processos de transformació més lents i amb aportacions de diversos agents econòmics, socials i culturals. La planificació més recent inclou altres valors de caràcter més social, en la línia del que han defensat diversos autors: per evitar la total descontextualització del patrimoni (Rosselló, 2018), permetre noves activitats i usos (Dot i Pallarès-Barberà, 2015) i contribuir a crear un entorn urbà de qualitat i diferenciat del d'altres ciutats (Landry, 2020). Aquesta proposta entén cada cop més el patrimoni a partir d'una visió àmplia i participativa.

El repte futur serà aconseguir que els nous espais protegits no entrin en lògiques purament econòmiques, sinó que esdevinguin elements que afavoreixin discursos més socials, democratitzadors i dinàmics de protecció i evolució del patrimoni material i immaterial de les ciutats. Resultarà també clau superar el model dels (tímids) processos participatius i que la integració de les veus ciutadanes s'articuli de manera menys vertical per tal de millorar el tipus de governança. Caldrà estar atent a com aquest nou patrimoni industrial conviu amb el turisme i, molt especialment, amb els allotjaments turístics. En aquest sentit, futurs estudis hauran d'analitzar fins a quin punt el salt quantitatiu i qualitatiu de la planificació del 2022 contribueix als objectius citats, per tal de determinar si els valors socials del patrimoni, especialment els immaterials, n'han sortit enfortits i han contribuït a generar processos que revaloritzin el patrimoni existent. Això permetria aspirar a la creació de nous referents patrimonials més sostenibles i sensibles amb el teixit social i cultural del territori.

Referències bibliogràfiques

- ACEBAL, M. A. (2010). «Veïnat, memòria històrica i ciutat democràtica». A: *Quaderns de carrer. 1970-2010: 40 anys d'acció veïnal*. Barcelona: FAVB i Editorial Mediterrània, 159-184.

- AJUNTAMENT DE BARCELONA (2000a). *Modificació del PGM per a la renovació de les àrees industrials del Poblenou – Districte d'activitats 22@BCN*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- (2000b). *Pla especial de protecció del patrimoni arquitectònic històric artístic de la ciutat de Barcelona – Districte de Sant Martí*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- (2010). *10 anys de 22@: el districte de la innovació*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- (2018). *Informe memòria final del procés participatiu del districte de Sant Martí. Repensem el 22@*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- (2022). *Barcelona, ciutat patrimoni*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- ARRANZ, Manuel (1996). *Nou viatge a Icària: de les fàbriques a la Vila Olímpica*. Barcelona: Arxiu Històric del Poblenou.
- ASSOCIACIÓ DE VEÏNS I VEÏNES DEL POBLENOU (2006). *Pla de patrimoni industrial del Poblenou: al·legacions i propostes a la modificació del pla especial de protecció del patrimoni historicoartístic de la ciutat de Barcelona. Districte de Sant Martí*. Barcelona: Associació de Veïns i Veïnes del Poblenou.
- BELLETT-SANFELIU, Carmen (2017). «Proyectos y grandes operaciones urbanas». A: ASOCIACIÓN DE GEÓGRAFOS ESPAÑOLES. *Naturaleza, territorio y ciudad en un mundo global. Actas del XXXI Congreso de la Asociación de Geógrafos Españoles*. Madrid: UAM Ediciones.
- CANTILLON, Zelmari; BAKER, Sarah i NOWAK, Raphaël (2021). «A cultural justice approach to popular music heritage in deindustrialising cities». *International Journal of Heritage Studies*, 27 (1), 73-89.
<<https://doi.org/10.1080/13527258.2020.1768579>>
- CAPEL, Horacio (1996). «La rehabilitación y uso del patrimonio histórico industrial». *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 29, 19-50. Recuperat de <<http://hdl.handle.net/2445/22641>>.
- (2003). *La cosmòpolis y la ciudad*. Barcelona: Ediciones del Serbal.
- CASALS TORRES, Marta (2022). «L'Ajuntament de Barcelona protegeix una vintena de passatges històrics al 22@». Betevé. Recuperat de <<https://beteve.cat/historia/passatges-protigits-22-arroba-mapa/>>.
- CASELLAS, Antònia (2017). «Quién es quién en la Barcelona inteligente: agentes, redes y política urbana en desarrollo económico». A: ASOCIACIÓN DE GEÓGRAFOS ESPAÑOLES. *Naturaleza, territorio y ciudad en un mundo global. Actas del XXXI Congreso de la Asociación de Geógrafos Españoles*. Madrid: UAM Ediciones.
- CASTAÑER VIVAS, Mita; FELIU TORRENT, Jaume; MARTÍN UCEDA, Javier; NUSS GIRONA, Sergi; PORCEL MONTANÉ, Oriol i VICENTE RUFÍ, Joan (2022). «Movilización social y preservación del paisaje; de las comarcas de Girona al litoral mediterráneo peninsular». A: GALLEGOS REINA, Antonio (ed.). *Libro de trabajos aportados al XVI Coloquio de Geografía Urbana*. Málaga: Universidad de Málaga.
- CENTO BULL, Anna; LAUGE HANSEN, Hans i COLOM GONZÁLEZ, Francisco (2021). «Agonistic memory revisited». A: BERGER, Stefan i KANSTEINER, Wulf (eds.). *Agonistic Memory and the Legacy of 20th Century Wars in Europe*. Cham: Palgrave Macmillan, 13-38.
- CHARNOCK, Greig; PURCELL, Thomas i RIBERA-FUMAZ, Ramon (2014). «City of Rents: The limits to the Barcelona model of urban competitiveness». *International Journal of Urban and Regional Research*, 38 (1), 198-217.
<<https://doi.org/10.1111/1468-2427.12103>>
- CHECA-ARTASU, Martín (2007). «Geografías para el patrimonio industrial en España: el caso de Barcelona». *Scripta Nova*, 11 (245).

- CHECA, Martín i GÜELL, Anna (2000). «Can Saladrigas. De complex fabril a equipament social». *Icària, papers de l'arxiu històric del Poblenou*, 4.
- DESILVEY, Caitlin (2017). *Curated decay: Heritage beyond saving*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- DOT JUTGLA, Esteve i PALLARÈS-BARBERÀ, Montserrat (2015). «Patrimonio industrial, revitalización económica y compacidad urbana en el Poblenou22@Barcelona. ¿Un nuevo modelo Barcelona?». *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, 69, 9-35.
<<https://doi.org/10.21138/bage.1889>>
- FOUSEKI, Kalliopi; GUTTORMSEN, Torgim i SWENSEN, Grete (eds.) (2020). *Heritage and sustainable urban transformations: Deep cities*. Londres: Routledge.
- GASNIER, Marina (2019). «Réflexion épistémologique sur le patrimoine industriel: de la pluridisciplinarité à l'interdisciplinarité». *Revue d'Histoire des Sciences*, 72 (2), 309-347.
<<https://doi.org/10.3917/rhs.722.0309>>
- GONZÁLEZ MORENO-NAVARRO, Antoni (1996). «Falso histórico o falso arquitectónico, cuestión de identidad». *Loggia, Arquitectura & Restauración*, 1, 16-23.
<<https://doi.org/10.4995/loggia.1996.5480>>
- GRAU BALAGUERÓ, Laia i HOSTA PRIVAT, Montse (dir.) (2022). *Modificació puntual del pla general metropolità per un 22@ més inclusiu i sostenible*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- GRUP DE PATRIMONI DE BARCELONA EN COMÚ (2016). *El llibre blanc del patrimoni de Barcelona*. Barcelona: Grup de Patrimoni de Barcelona en Comú.
- GRUP DE PATRIMONI INDUSTRIAL DEL FÒRUM DE LA RIBERA DEL BESÓS (2005). «Proposta de pla integral de patrimoni industrial de Barcelona». *Revista Bibliogràfica de Geografia y Ciencias Sociales (Serie Documental de Geo Crítica)*, x, 581.
- HARVEY, David C. (2014). «Heritage and scale: settings, boundaries and relations». *International Journal of Heritage Studies*, 21 (6), 577-593.
<<https://doi.org/10.1080/13527258.2014.955812>>
- HOSTENCH RUIZ, Oriol (2010). *Les formes de control del patrimoni urbà a Barcelona: el cas de la Rambla de Poblenou*. Tesi de màster. Barcelona: Universitat Politècnica de Catalunya. Recuperat de <<http://hdl.handle.net/2099.1/12085>>.
- JENKINS, Henry (2006). *Convergence Culture. Where Old and New Media Collide*. Nova York: New York University Press.
- KOZAK, Daniel i JAJAMOVICH, Guillermo (2020). «Grandes proyectos urbanos: una definición elusiva». A: CUENYA, Beatriz; EINBAUM, Pablo i ZICCARDI, Alicia (eds.). *Grandes proyectos urbanos. Conceptos clave y casos de estudio*. Mèxic: Universidad Nacional Autónoma de México.
- KUNZMANN, Klaus R. (2017). «The Creative City. An obituary?». *Arts Management Quarterly*, 127, 2-10.
- LANDRY, Charles (2020). «Arts, culture and the city: An overview». *Built Environment*, 46 (2), 10-21.
<<https://doi.org/10.2148/benv.46.2.170>>
- MARRERO-GUILLAMÓN, Isaac (2008). *La fàbrica del conflicte. Terciarització, lluita social i patrimoni en Can Ricart, Barcelona*. Tesi doctoral. Barcelona: Universitat de Barcelona. Recuperat de <<http://hdl.handle.net/10803/722>>.
- MARRERO-GUILLAMÓN, I.; BELUZO, G. i GARCÍA, R. (2007). *Fragments de una fàbrica en desmuntaje*. Espanya: Vimeo [Isaac Marrero-Guillamón]. Recuperat de <<https://vimeo.com/64012270>>.

- MARTÍN-GÓMEZ, Albert i VALÈNCIA LÓPEZ, Albert (2022). «La crisi de l'urbanisme de ciutats globals: reavaluar 20 anys de transformació del sòl i activitat econòmica del 22@ Barcelona». *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 68 (1), 81-105.
<<https://doi.org/10.5565/rev/dag.676>>
- MASSEY, Doreen (2009). «Concepts of space and power in theory and in political practice». *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 55, 15-26.
- MATTHEY, Laurent; GABERELL, Simon; AMBAL, Julie; COGATO LANZA, Elena (2022). «Les métamorphoses du récit en urbanisme». *Métropolitiques*, 7 de juliol de 2022. Recuperat de <<https://metropolitiques.eu/Les-metamorphoses-du-recit-en-urbanisme.html>>.
- NIEVES GARCERÁN, Fernando (dir.) (1998). *Estudi per la reutilització dels edificis industrials d'interès dins les àrees industrials del Poblenou*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- NOGUÉ, Joan (2015). «Sentido del lugar, paisaje y conflicto». *Geopolítica(s). Revista de Estudios sobre Espacio y Poder*, 5 (2), 155-163.
<https://doi.org/10.5209/rev_GEOP.2014.v5.n2.48842>
- OFICINA 22@ (2022). «22@, més inclusiu i sostenible». Recuperat de <<https://ajuntament.barcelona.cat/ecologiaurbana/mpgm22@/ca/>>.
- PASTOR PÉREZ, Ana i DÍAZ-ANDREU, Margarita (2021). «Analizando el valor patrimonial de las transformaciones urbanas en Barcelona». *Complutum*, 32 (2), 709-726.
<<https://doi.org/10.5209/cmpl.78579>>
- PAÛL I AGUSTÍ, D. (2009). «L'oferta cultural en les polítiques de màrqueting de les ciutats». Tesi doctoral. Lleida: Universitat de Lleida. Recuperat de <<http://hdl.handle.net/10803/8202>>.
- (2014). «De Manchester català a districte de la innovació. Els canvis simbòlics del barri de Poblenou de Barcelona». *Scripta Nova. Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales*, XVIII (493), 1-18.
- (2017). «El Distrito 22@Barcelona como elemento de relocalización de las empresas de la ciudad. Un análisis de las antiguas y las nuevas ubicaciones de las sedes empresariales». *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, 74, 185-203.
<<https://doi.org/10.21138/bage.2450>>
- PRATT, Andy C. (2010). «Creative cities: Tensions within and between social, cultural and economic development. A critical reading of the UK experience». *City, Culture and Society*, 1, 13-20.
<<https://doi.org/10.1016/j.ccs.2010.04.001>>
- REEVE, Alan i SHIPLEY, Robert (2014). «Heritage-based regeneration in an age of austerity: Lessons from the Townscape Heritage Initiative». *Journal of Urban Regeneration & Renewal*, 7 (2), 122-135.
- RICHARDS, Greg (2001). «The Development of Cultural Tourism in Europe» A: RICHARDS, Greg (ed.). *Cultural Attractions and European Tourism*. Nova York: CABI International, 3-28.
<<https://doi.org/10.1079/9780851994406.0003>>
- ROGENT I ALBIOL, Jordi (dir.) (2006). *Modificació del pla especial de protecció del patrimoni arquitectònic historicoartístic de la ciutat de Barcelona. Districte de Sant Martí – Patrimoni industrial del Poblenou*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- ROSSELLÓ, Maribel (2018). «Taula Eix Pere IV: revitalitzar desde la cohesió social i la economia solidaria el patrimonio industrial de Poblenou de Barcelona». *Jornadas Internacionales de Patrimonio Industrial. Resiliencia, Innovación y Sostenibilidad en el Patrimonio Industrial*. CICEES, 125-146.

- SÁNCHEZ BELANDO, Ma. Victoria; RIUS ULLEDEMOLINS, Joaquim i ZARLENGA, Matías I. (2012). «¿Ciudad creativa y ciudad sostenible? Un análisis crítico del “modelo Barcelona” de políticas culturales». *Revista Crítica de Ciències Socials*, 99, 31-50. <<https://doi.org/10.4000/rccs.5101>>
- SMITH, Laurajane (2006). *Uses of heritage*. Nova York: Routledge.
- TATJER, Mercè (2008). «El patrimonio industrial de Barcelona entre la destrucción y la conservación, 1999-2008». *Scripta Nova*, 12 (270).
- TILLY, Charles i WOOD, J. Lesley (2010). *Los movimientos sociales, 1768-2008. Desde sus orígenes hasta Facebook*. Barcelona: Crítica.
- VIVANT, Èlsa (2013). «Creatives in the city: Urban contradictions of the creative city». *City, Culture and Society*, 4, 57-63. <<https://doi.org/10.1016/j.ccs.2013.02.003>>
- ZICCARDI, Alicia i RAMÍREZ, Mario (2020). «Los grandes proyectos urbanos: una revisión conceptual». A: CUENYA, Beatriz; EINBAUM, Pablo i ZICCARDI, Alicia (eds.). *Grandes proyectos urbanos. Conceptos clave y casos de estudio*. Mèxic: Universidad Nacional Autónoma de México.
- ZUKIN, Sharon (1989). *Loft Living. Culture and Capital in Urban Change*. Nova York: Rutgers University Press.